

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра історії філософії

ФІЛОСОФІЯ ШАНКАРИ

Philosophy of Shankara

Кваліфікаційна робота за освітньо-науковою програмою “Філософія”
за спеціальністю 033 Філософія
на здобуття освітнього ступеню бакалавра філософії

Студентка-виконавець:
Окунь Анни Вадимівни

IV курс, ОС – бакалавр

Науковий керівник:
Гнатовська Анна Василівна
кандидат філософських наук

Допущено до захисту:
На засіданні кафедри історії філософії
протокол № _____ від _____ 2022 р.
Зав. кафедри історії філософії,
доктор філософських наук, доцент
Кононенко Тарас Петрович _____

Київ 2022

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Загальні основи тлумачення брагмана у веданті.....	5
1.1. Головні напрями тлумачення брагмана у веданті.....	5
1.2. Внесок Шанкари до розвитку філософії даршани Веданта	
10	
РОЗДІЛ II. Тлумачення брагмана у загальному контексті лексикону і	
проблематики	
філософії	Шанкари
16	
2.1. Брагман та світ, Брагман та атман: проблема	
стосунку.....	16
2.2. Тлумачення духовних практик та їх мети у веданті	
21	
ВИСНОВКИ	25
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	27

Вступ

Актуальність теми даного дослідження аргументована вагомістю внеску Шанкари до історії розвитку індійської філософії в цілому. Складно переоцінити важливість творів цього мислителя для історико-філософської реконструкції цілісного процесу становлення і розвитку як веданти так і загального контексту філософського дискурсу «індійської схоластики».

Численність як наукових, так і «аматорських» досліджень присвячених доробку Шанкари підкреслює актуальність вивчення його спадщини. Те, що в Україні філософське сходознавство знаходиться на фактично початковому етапі формування, посилює цінність кожної академічної розвідки присвяченої індійській філософії.

Шанкара розробив у парадигмах релігійного світорозуміння важливі питання людського буття: про співвідношення божественного та людського, здібності розуміння божественного та людського, про віру та розум тощо.

«Життя Шанкари справляє враження своїми протилежностями. Він - філософ і поет, дослідник і святий, містик і релігійний реформатор. Він має такі різні таланти, що постає в різних образах, якщо ми намагаємося в пам'яті воскресити його особистість. Один бачить його в молодості палким і наполегливим, безстрашним організатором дебатів. Інший вважає його політичним генієм,

що прагне викликати у народі почуття єдності. Для третього Шанкару є мирним філософом, який захоплений лише однією метою – розкрити протиріччя життя та мислення. Для четвертого Шанкара постає як містик, який виголошує, що ми величніше, ніж підозрюємо» [100].

Метою даного дослідження ми, можемо визначити, цілісне визначення основної тематики, проблем і цілей філософії Шанкари.

Для успішної реалізації означеної мети, необхідно розв'язати наступні завдання:

- з'ясувати головні напрями тлумачення брагмана у веданті;
- окреслити внесок Шанкари до розвитку філософії даршани Веданта;
- пояснити спосіб тлумачення брагмана у загальному контексті лексикону і проблематики філософії Шанкари;
- розкрити спосіб тлумачення духовних практик та їх мети у веданті.

Об'єкт дослідження: філософська спадщина Шанкари у першоджерелах та коментаторській та критичній літературі.

Предмет дослідження: основна тематика, проблеми і цілі філософії Шанкари

Методи дослідження: використано загальнонаукові методи синтезу, аналізу і порівняння, та методики історико-філософського дослідження.

Структура дослідження: робота складається зі вступу, двох розділів, чотирьох підрозділів, висновків та списку використаної літератури, Повний обсяг роботи 28 сторінок, з них 20 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ I. Загальні основи тлумачення брагмана у веданті

1.1. Головні напрями тлумачення брагмана у веданті

Серед дев'яти базових шкіл індійської філософії веданта (vedanta) вважається значимою і найбільш відомою. Ця школа базується на вченні упанішад, складових фінальних частин Вед, священних текстів індуїзму. Тому буквально значення слова "веданта" - "кінець Вед", або "кульмінація ведичного вчення". (Уперше слово "веданта" застосовується в значенні "Закінчення Вед" і "вищий сенс Вед" вже в самих Упанішадах. Мундака 3.2.6.)

Система веданти знайшла своє формальне висловлювання в "Брагма-сутрах" (Brahma - sutra), тобто в афоризмах про Брагмана (brāhmaṇa), або про дійсність, належних Бадараяні (Badarayana). Ці сутри стали джерелом натхнення для мислителів-ведантистів. Сутри короткі, як афоризми, і допускають безліч різних підтекстів і викладів. Середньовічні філософи дописували до них коментарі, які дали початок різним школам у рамках ведичної традиції. Найважливішими з них стали адвайта, вішишта-адвайта (viśiṣṭādvaita) і двайта (dvaita). Головним пунктом їх розбіжності було різне усвідомлення відношення між Брагманом, світом і особовою душею. Пояснення Брагмана викладається насамперед у Веданті-сутрі та її коментарі Шрімад-Бхагаватам. Оскільки існують різні школи веданти, Брагман також викладається по-різному. Найлегше дізнатися Брагман чи Вішну, якщо вивчати тексти Шрімад-Бхагаватам, оскільки їх записав Вйасадева завчасно, щоб розтлумачити веданту. Власне, «Веданта-сутра» починається зі слів «атхато Брагман джиджняса» тобто «тепер час запитувати (справжнього духовного вчителя) про Абсолютну Істину, Брагмана (Вішну)». Шрімад-Бхагаватам теж починається цими словами, але Шрімад-Бхагаватам — важливіше веданти, у тому сенсі, що Бхагаватам має в собі все, що є у веданті і більше — пояснення її та коментар самого Вйасадева (автора

Вед). Шрімад-Бхагаватам описує, що Абсолютна істина або Брагман пізнається у три етапи:

Знання безособового аспекту Абсолютної Істини, Бога (Крішни або Вішну) – знання брагмаджеті, сьйво Його трансцендентного тіла. Цього знання досягають завдяки г'яна-йоге - філософського пошуку, якому може тривати не одне життя. Зазвичай цю школу репрезентують імперсоналісти школи адвайта-веданти – послідовники Шанкарачар'ї (втілення Господа Шиви). Вайшнави вважають безособовий чинник Брагмана (Вішну), тобто брагмаджеті не дуже цікавим, оскільки він відкривається автоматично при осягненні двох подальших, глибших аспектів Абсолютної Істини - при знанні Параматми (і Парабрагмана) і Бгагавана. Осягнення Парамати. Цей аспект Абсолютної Істини відкривається йогам у процесі медитації на Безумовну Істину, Брагман. У цьому процесі йог починає бачити різницю між собою (джевою, атмою) та Світовою душею, Богом у серці (Параматмою). Осягнення Параматми також проходить кілька етапів. Спершу вона дізнається як Кширодакашайі-Вішну (в океані молока - саме через Кширодакашайі-Вішну приходять у материльний світ усі аватари Вішну: у разі загрози, дівати тобто півбога підходять до океану молока і благають Вішну, щоб Він втілювався). Це також пізнання Світової душі у кожному атомі, у кожному серці (душі). Після цього йог може пізнати світову душу брагманди — тобто материльного світу, де він перебуває. Це – пізнання Гарбгодакашайі-Вішну. Саме Гарбгодакашайі-Вішну – першопричина життя у всьому всесвіті (брагманді): навіть Брагма (перша жива істота всесвіту) також народжується на лотосі, що виходить із пупа Гарбгодакашайі-Вішну. Після цього йог може дізнатися про Маха-Вішну або Каранодакашайі-Вішну. У кожній брагманді (всесвіті, "світовому яйці") є свій Гарбгодакашайі-Вішну (і Кширодакашайі-Вішну) і Брагма (і безліч інших живих істот, джива-атм), але Маха-Вішну є джерелом всіх брагманд і всіх Гарбгодакашайі-Вішну. Таким чином, на третьому етапі розуміння Параматми, його медитує на Маха Вішну і усвідомлює Брагман (Параматму, Парабрагман) як Махавішну. Зрештою, досконалий йог

дізнається у процесі медитації першоджерело Маха Вішну — чатурвюху: Санкаршану, Васудеву, Прадьюмну та Аніруддгу. Чатрвйуха розглядається причиною появи Махавішна, але чатурвйуха виходить із Нараяни. Так йог може увійти в процесі медитації на планети Вайкунтхалокі. Незабаром Брагман дізнається як Бгагаван. Це можливо в процесі бхакті-йоги. Йог дізнається Брагман і Параматму (брагмаджйоті, трьох Вішну та Нараяну) і йде далі - він усвідомлює Нараяну експансією (через ще одну чатурвюху) Баларамі, а Балараму (Баладєву) - експансією Крішні. Так він шукає причину всіх причин. Брагма, творець галактик нашої брагманди (нашого всесвіту) так і молиться Крішне: Бовіндам аді пурушам там ахам бгаджамі («я молюся Крішні-Говінді – причини всіх причин, джерела всіх матеріальних та духовних світів»). Гаудія-вайшнавська сампрадаїя від Господа Чайтаньї приймає ці слова Брагми (Господь Брагма - один з махаджан), тому формально гаудія-вайшнавська сампрадаїя належить Брагма-Мадгава-сампрадаїї (або виділяється як окрема п'ята сампрадаїя). Чотири інших сампрада зазвичай ведуть на планети Вайкунтхі, але іноді також їх послідовники можуть відданими Крішне (Парабрагману) і після смерті потрапляти на Його вічну планету Голко Вріндаван. Незважаючи на те, що сам Господь Шива каже «бхаджа Говінда» — «поклоняйтесь Говінді» (Крішні), більшість його так званих прихильників зневажають поклоніння Вішну та Крішні (Господь Шива також статус у веданті і має свою школу — адвайта-веданта). Дві інші сампрадаїї, які також тлумачать веданту і описують Брагман - це сампрадаїя від Лакшмі і чотирьох Кумарів. Всі ці п'ять авторитетів веданти - Господь Чайтанья, Господь Шива, Лакшмі, Брагма і чотири Кумари пояснюють Брагман, тому існує п'ять основних систем веданти: Незважаючи на те, що сам Господь Шива говорить «бхаджа Говінда» - «поклоняйтесь Говінді» (Крішні), більшість його так званих прихильників зневажають шанування Вішну та Крішне (Господь Шива також авторитет у веданті і має свою школу - адвайта-веданта). Дві інші сампрадаїї, що також трактують веданту і оповідають Брагман - це сампрадаїя від Лакшмі та від

чотирьох Кумарів. Всі ці п'ять авторитетів веданти - Господь Чайтанья, Господь Шива, Лакшмі, Брагма та чотири Кумари роз'яснюють Брагман, тому існує п'ять головних систем веданти: Незважаючи на те, що сам Господь Шива каже «бхаджа Говінда» - «поклоняйтесь Говінді» (Крішні), більшість його так званих послідовників зневажають поклоніння Вішну та Крішні (Господь Шива також авторитет у веданті і має свою школу - адвайта-веданта). Дві інші сампрадайї, які також тлумачать веданту і описують Брагман - це сампрадайя від Лакшмі і чотирьох Кумарів. Всі ці п'ять авторитетів веданти – Господь Чайтанья, Господь Шива, Лакшмі, Брагма та чотири Кумари роз'яснюють Брагман, тому існує п'ять основних систем веданти:

Ачинта-бгедабгеда-веданта Господа Чайтані (Гаудія-вайшнава сампрадайя)

Вишиштадвайта-веданта Рамануджачар'ї, Шрі Лакшмі (Шрі сампрадайя)

Двайта-веданта Господа Брагми (Мадгавачар'я, Брагма-Мадгава-сампрадайя)

Двайтадвайта-веданта чотирьох Кумарів (Німбарка сампрадайя або (Хамса сампрадайя, Кумара-сампрадайя, Чат'їх-Сана сампрадайя, Санакаді-сампрадайя)

Рудра-сампрадайя Господа Шиви (Рудри), Шуддгадвайта-веданта (вайшнавизм) та Адвайта-веданта (Шанкарачар'є, Шанкара-сампрадайя, шиваїзм). Через невідповідність між персоналістами (вайшнавами, прихильниками двайта-веданти, відмінності душі і Бога) та імперсоналістами (моністами, шиваїтами та майаваді, адвайтистами, охоронцями концепції, що «душа — і є Бог» або «атман і є Брагман») у цих школах веданти трапляються найголовніші суперечки ведантистів.

За словами Шанкари, "Брахман виявляє через немислиму силу однієї лише своєї реальної сутності непроявлені, відмінні від своєї природи 'Імена і форми', що становлять насіння світу. Вони підтримуються його внутрішньою сутністю, але не визначні ні як тотожні їй; ні як відмінні від неї; ці 'Імена та форми' побачені самим Брахманом"[43]

З точки зору дійсності немає відмінності між видимістю і нереальністю : функціонує тільки дійсне. Брагман як дійсність не належить до світу емпірії. Він не подвійний. Тому жодне сприйняття не здатне "замінити" сприйняття Брагмана.

Осягнення безособового фактора Абсолютної Істини, Бога (Крішні або Вішну) - розуміння брахмаджеті, саяво Його трансцендентного тіла. Осягнення Парамати. Цей аспект Абсолютної Істини відкривається йогам у процесі медитації на Абсолютну Істину, Брахман. У цьому процесі йог починає бачити різницю між собою (джевою, атмою) та Світовою душею, Богом у серці (Параматмою). Нарешті Брахман дізнається як Бгагаван. Це можливо в процесі бхакті-йоги. Йог з'ясує Брахман і Параматму (брахмаджйоті, трьох Вішну та Нараяну) і йде далі – він усвідомлює Нараяну експансією Баларами, а Балараму – експансією Крішні.

1.2. Внесок Шанкари до розвитку філософії даршани Веданта.

Шанкара був основоположником школи адвайта-веданти, тобто "неподвійною" веданти. Вона була і залишається найзнаменитішою структурою індійської філософії - як на Сході, так і на заході. Шанкара виріс в 788 р. в Каладі (Kaladi), селу в нинішньому штаті Керала, в сім'ї брагмана, відомою своєю ученістю. Мати Шанкари надала чималу дію на його життя. Про його батька відомо дуже мало. У ранньому віці Шанкара покинув будинок у пошуках гуру (наставника), який посвятив би його в саннь'ясу (зречення світу). Він підключився до комуни відлюдників на березі ріки Нармада, і гуру Говінда прийняв його в учні. Відомостей про те, як довго він навчався у Говінди немає. Відомо тільки, що основи утворення Шанкара присвоїв під командуванням Говінди дуже рано досяг найвищого пізнання. Відомо також, що він подорожував по Індії, ведучи спори з опонентами і виправляючи крайнощі деяких релігійних культів. Помер він рано. Шанкара був не лише мислителем, але і містиком, святим і поетом. Йому зараховується величезна кількість праць, втім абсолютно достовірно, що він був автором праць, перелічених вище. Його звершення були дуже істотні, а короткий термін його життя робить їх ще прекраснішими.

Уся філософія Шанкари може бути узагальнена в наступному короткому вислові: «Brahma satyam, jagan mithya, jivo brahmaiva aparah» (Брагман реальний, світ нереальний, душа - не що інше, як Брагман ("Вивека-чудамани", "Viveka-cudamani")). Головні праці філософа на різні лади розвивають це положення. Тому, щоб присвоїти уявлення про систему Шанкари в цілому, необхідно розглянути це твердження в системі адвайти і зрозуміти те, що за ним стоїть. Брагман, на думку Шанкари є вища трансцендентна істина. Цей стан буття, в якому стирається відмінність між суб'єктом і об'єктом. Брагман позбавлений яких-небудь відмінних якостей; він повністю позбавлений якостей. Він поза часом, він не обумовлений і не диференційований. Цей стан буття, про яке нічого не можна сказати. Не можна дати позитивного визначення Брагмана.

(Це дуже нагадує затвердження Спінози про те, що всяке визначення припускає заперечення : "Omnis determinatio est negatio".)

Упанішади не втомлюються повторювати, що краще всього говорити про Брагмана такими словами: "не [це], не [це]" («неті» - Брихадараньяка Упанішада 2.3.6.). Окрім ніргуна-брагмана, є ще сагуна-брагман (сагуна-брагман), тобто Брагман, наділений властивостями, що досягаються і стверджуваним розумом з обмеженої емпіричної точки зору. Це Брагман, про якого можна дещо сказати : це існування (сат, сат), свідомість (чит, чит) і блаженство (ананда, ананда). Насправді обидва брагмани - одне і те ж. Вчення Адвайти затверджує єдину істину: є одна реальність, хоча вона і виступає під різними іменами. Це дуже нагадує зауваження Фреге про "уранішню зірку" і "вечірню зірку": обидві назви відносяться до однієї і тієї ж планети Венера, хоча область їх вживання і відповідні значення тут

Головним в теорії Шанкари про Брагмана, або реальності, являється поняття бадха (бадха), яке в контексті його онтології слід розуміти як "усунення" або "витіснення". "Витіснення" - це психічний процес виправлення або уточнення помилкових суджень. У цьому процесі людина переоцінює з психологічної необхідності, а не чисто логічно, об'єкт або поняття, які він раніше дотримувався, тому що це поняття прийшло в протиріччя з новим досвідом.

У цьому контексті важливо пам'ятати, що не кожне уточнення або виправлення є "витісненням". Припустимо, хтось вважає, що певна гіпотеза - скажімо, наукова концепція - спрацює в певній ситуації. Трохи пізніше виявиться, що цього не відбувається. Тоді потрібно виправлення. Проте це не "репресії". Останнє вимагає не лише відмови від предмета або поняття, але і того, щоб така корекція відбувалася у світлі нового судження, яке визнається достовірним і "замінює" колишнє судження.

Використовуючи критерій "витіснення", Шанкара вибудовує онтологічну ієрархію. У своєму коментарі до Брагма-сутрам він розрізняє три рівні існування:

- 1) абсолютне існування, або абсолютна реальність,
- 2) емпіричне існування і 3) ілюзорне існування.

Безумовне існування, або безумовна дійсність, в постулаті не може бути "замінена" ніяким терзанням. Акт "заміщення" вважає дуалізм того, що розцінює і розцінюваного. Для нього потрібна відсутність великої кількості об'єктів, оскільки "заміщення" підміняє один об'єкт або визначення в пізнання іншим об'єктом або визначенням, сумісним з першим, який починає трактуватися так не дуже безцінний. Світосприйняття ж дійсності неподвійне, тому ніякий інший об'єкт або визначення свідомості не можуть його "відтіснити". Брагман - це єдина дійсність. Він "тіснить" все, сам залишаючись що не "витісняється" ніяким іншим.

Емпіричне буття, "явище", у фразеології Канта і Платона, - це об'єктивна Галактика, світ досвіду, де правлять причина і наслідок. Він може бути "витіснений" тільки терзанням дійсності Брагмана. Світ явищ продовжує існувати до тих пір, поки не буде набуто знання Брагмана. Для Шанкари світ - усього лише видимість. Він "заміщається" світосприйняттям Брагмана. Ілюзорне буття - це оманлива ілюзія, коли що-небудь представляється існуючим, не існуючи на ділі. Ілюзії, амнезії, сни і друкарські помилки сприйняття підпадають під цю класифікацію. Ілюзорне буття не може співвідноситися звичним параметрам емпіричної істини. Наприклад, індивід, що мучиться спрагою, по дорозі через савану кидається до того місця, де, як йому здалося, він може угамувати спрагу. Втім, дійшовши до місця, він помічає, що там немає води, а його враження виявилось ілюзорним: це міраж. Ілюзія, створена міражем, кінчається, коли людина у світлі нового досвіду усвідомлює, що це було не дійсністю, а міражем. Такі ілюзорні сутності "витісняються" буденним емпіричним сприйняттям.

Значить, можна з переконаністю сказати, що Шанкара дотримується того, що можна назвати симптоматично-досвідченою теорією істини, в якій 1) істина визначається симптоматично, тобто з усього взаємозв'язку досвіду, причому цій теорії властиві зв'язність і несуперечність; 2) те, що інтерпретується в досвіді, є істинним, поки нове сприйняття не знецінить старого. Сні і ілюзії "витісняються" звичайним, буденним сприйняттям, яке, у свою чергу, "заміщається" сприйняттям Брагмана, або дійсності. При цьому легко виявити подальше: те, що не є "дійсним", зовсім не неодмінно буде "нереальним". Дійсне означає постійно реальне. Реальне нескороминущий. Брагман - єдина реальність. Нереальне ж означає вічно нереальне. Нереальні об'єкти не можуть стати об'єктами нашого сприйняття : такі, наприклад, круглий квадрат або син діви. Щоб об'єкт міг піддатися "заміщенню", він повинен стати об'єктом нашого сприйняття. Аналогічно цьому, нереальним буде те, що не може, ні не може "заміщатися" ніяким іншим сприйняттям. Це абсолютне ніщо; це небуття. Ці рівні буття непорівнянні один з одним. В зв'язку з цим не слід забувати про те, що ця ієрархія має сенс тільки з емпіричної точки зору.

Згідно веданті, це високе і кінцеве завдання людського життя, діяльності і дізнання. Це реалізація безумовного буття - знання - насолоди. Позбавлений не схильний до кодексу карми, вільний від мук. Хоча він і мешкає у цьому світі, він не вважає його дійсністю, а розцінює як бачення або ілюзію. Для нього немає більше вищого і нижчого, зовнішнього і внутрішнього, частки в загального - він до всього відноситься рівно. Він лицезрит, що світ проявів в реальності є єдина дійсність (Брагмо, Атман) Адвайта-веданте більше тисячі років. У ХІХ столітті, з виникненням неоіндуїзму, вона набула форми вчення Рамакришні і Вивекананді, що назвав цей напрям веданти, отведетое для людей інтелектуального складу, Джняна-Йогой. Але цей термін - не нововведення Вивекананди - він зустрічається вже в "Бхагавадгіті". В той же час в монастирях, заснованих Шанкарою, адвайта продовжує зберігати цілком традиційні риси. Те, що Шанкара запозичив концепції буддизму, було виявлено

самими буддистами. Буддистський автор Бхартрхари, сучасник Шанкари, висловлює деякий подив, що хоча Шанкара був брагманом, що дослідив Веди, його імперсональне вчення схоже з буддизмом. Це визнається самими послідовниками Шанкари. Пандіт Ін. Раджмани Тигунайт з Гімалайського інституту йоги є сучасним представником адвайта-веданти; у своїй книзі "Сім систем індійської філософії" він вигадує, що концепції буддистських філософів шуньявади (войдистов) дуже близькі до ідей Шанкари. Він удосконалив у вчення веданти буддистську концепцію кінцевої порожнечі, замінивши слово брагман ("Абсолют") з Упанішад на шунья ("порожнеча"). Через те, що Шанкара переконував, що усі імена, форми, властивості, діяльність і стосунки створені Маєю(ілюзією), навіть Божественні імена і форми, його філософія іменується майавада (доктрина ілюзії). Втім зіставляти Брагман з порожнечею філософськи неприпустимо.

Аналогія з буддизмом, особливо з мадг'ямікою, кидається в очі. Супротивники Шанкари навіть докоряли йому в криптобуддизме, при тому, що сам Шанкара жорстко висміював головні школи буддистів. У мадг'яміці, як і в адвайта-веданті, затверджується недвоїстість (адвая) світу, ілюзорність ділення на сансару і нірвану. Істинною дійсністю визнається шунья - порожнеча, про яку, як і про Брагмана, не можна сказати нічого. Те, що є істоти, що страждають, - теж ілюзія: на найвищій точці зору усі вже врятовані, усі розташовуються в нірвані - як в адвайта-веданте усі вже тотожні Брагманові, немає нічого, окрім нього. До того ж Брагман в адвайта-веданте - це світове Я, тоді як шунья в деяких поглядах буддизму (жентонг) також є союз "ясності (свідомість) і порожнечі". Безумовно, взаємовплив буддизму і веданти мав місце, але до щонайповнішого злиття справа не дійшла. В. С. Костюченко підкреслює, що "в сучасній Індії це тема ряду філософських симпозіумів і конференцій.

Дискусії ці продемонстрували, що, у всякому моменті, твердження про "замаскований буддизм" адвайти є ускладненням і огрубленням дійсного взаємовідношення обох навчань. Вже починаючи з Шанкари (що люто критикує

буддизм в усіх його варіантах) шляху знову починають розходитися"[15]. На думку Сарвепалли Радхакришнана "не підлягає сумніву, що Шанкара розвиває усю свою систему з упанішад, а "Веданта-сутру" розробляє безвідносно до буддизму"[16]. Ф. М. Мюллер аналогічно заперечує вплив буддизму на Шанкару[17].

Брагман у вченні Шанкари головна справжня дійсність. Ніщо не розглядається іншим по відношенню до Брагмана і все, що існує і розглядається насправді їм. не-атмана, що є наслідком безпочаткового дії авідді. Остання зумовлює Майю та викликає страждання.

Розділ II. ТЛУМАЧЕННЯ БРАГМАНА У ЗАГАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ ЛЕКСИКОНУ І ПРОБЛЕМАТИКИ ФІЛОСОФІЇ ШАНКАРИ

2.1. Брагман та світ, Брагман та атман: проблема стосунку

Якщо Брагман - це найвища і єдина дійсність, то негайно з'являється питання: який зв'язок між Брагманом і світом? У якому сенсі (якщо взагалі тут є якийсь сенс) можна говорити про Брагмана, що він є творцем світу? Шанкара пояснює відношення між Брагманом і світом за допомогою гіпотези сат-карьявада (satkaryavada), по якій матеріальне розслідування вже мається на увазі в його причині. Шанкара показує, що, роздумуючи логічно, якби слідство тим або іншим чином вже не існувало в причині, то все, що завгодно могло б з'явитися зі всього що завгодно. Втім, по ідеї Шанкари, слідство, хоч воно і фігурує в причині, є лише видимим проявом причини. Тому Брагман, тобто причина, є єдиною реальністю; світ, тобто слідство, є лише видимим проявом цієї причини. Таким чином, Брагман у Шанкари стає і матеріальною, і рушійною причиною.

Брагман у своєму творчому аспекті - це Ішвара (Isvara), тобто Господь, або Сагуна-брагман. Брагман як Ішвара - це і матеріальна, і рушійна причина світу. Шанкара роз'яснює творіння світу за допомогою концепції майи (maia), почерпнутою їм з упанішад. З онтологічного боку, майя - це творча сила Брагмана, завдяки якій з'являються строкатість і різноманітність світу явищ. З епістемілогічного боку, Майя - це наше невідання відносно відмінності між реальністю і видимістю. З психологічного боку, Майя - це наша схильність розглядати реальне як видимість, і навпаки.

Оскільки для Шанкари світ - лише видимість, то він не є ні реальним (Брагман), ні не-дійсним (небуття). Він не реальний, оскільки може бути "витіснений". Але і нереальним його не назвеш, оскільки, на відміну від нереальних об'єктів, у світу є об'єктивна відповідність: він являється нам. Хоча об'єкти світу і не реальні в найвищому сенсі, вони все ж мають знамениту міру

дійсності. Цим пояснюється чому Шанкара розрізняє світ від дійсного, від нереального і від ілюзорних об'єктів.

Хоча Брагман формує світ удаваний, сам він залишається незачепленим ім. Щоб розтлумачити це, Шанкара прибігає до паралелі з фокусником і його трюками. Коли ілюзіоніст надає одній речі видимість інший, то глядачі обманюються цим. Втім сам фокусник цим не обманюється. Так і Брагман подібний до великого фокусника, який закликає світ видимостей і створює різноманіття "імен і форм". Обмежені індивідуальні істоти обманюються цією видимістю; вони невірно приймають видимість за реальність. Сам Брагман не обманюється цією видимістю. Майя здатна не лише приховати реальність, але і спотворити її.

«Шанкарачарью критикували за його філософію Майї (фікції), не усвідомлюючи істоти питання. Він дав три вислови: що Брагман реальний, що всесвіт нереальний і що Брагман є всесвіт. Шанкара не зупинявся навмисно другого судження, бо третє пояснює інші два. Воно означає, що, коли всесвіт сприймається окремо від Брагмана, сприйняття розглядається хибним та ілюзорним. Це рівнозначно з того що феномен дійсний, коли переживається як Атман, і ілюзорний, коли зустрічається окремим від Атмана». Коли наше невідання позбавляється пізнанням дійсності, то людина вже не підвладна Майя.

Шанкара стверджує, що Атман - це найтаємничіша частина людської індивідуальності; ця чиста, безформна, недиференційована свідомість. Це реальність, яку не може "витіснити" ніяке інше сприйняття. По думці Шанкари, Брагман і Атман єдині: «тат твам асі» (tat tvam asi), "То ті єсі" (Брихадараньяка-упанишада 1.4.10, 15). Цей вислів упанішад лежить в основі усієї його філософії. У нім затверджується єдність індивідуального початку і Брагмана. У нім говориться, що все є Брагманом, що немає іншої реальності, окрім Брагмана, хоча він і виступає під різними іменами. Атман і Брагман розрізняються не онтологічно: це два імена для однієї і тієї ж реальності. У досвіді переживання Брагмана суб'єкт і об'єкт зливаються один з одним. У такому досвіді людина

осягає, що Брагман, незмінна реальність, що стоїть за зовнішнім світом "імен і форм", - це та ж реальність, що коштує за внутрішнім світом змін і видимостей. Іншими словами, всяка відмінність між суб'єктом і об'єктом усувається; втрачається і відмінність між Атманом і тим, що ним не є, і людина сприймає Брагман як чисте буття (сат), свідомість (чит) і блаженство (ананда).

Емпірична обмежена душа (джива, jīva) уявляє собою зміщення Атмана і того, що ним не є. "Накладення" (адхьяса, adhyasa), тобто неправдиве ототожнення Атмана з тим, що ним не є, лежить в концепції нашого емпіричного існування. Коли мотузок приймають за змію, мотузок являється безпосереднім даним свідомості, а змія - об'єктом минулого досвіду; ілюзія з'являється, коли властивості змії, сприйняті в минульщині, накладаються на цей мотузок. Аналогічним чином і індивідуальний початок накладає на чисте "я", тобто на Атман, такі властивості, як егоїзм, внаслідок чого індивід починає роздивлятися себе відособлено від інших людей.

У "Бгагаватгіті" Брагман тлумачить вустами Шрі-Крішні: "Індивіди, чия проникливість притупилася через мирські пристрасті, з'ясували той чи інший обряд або культ і адресуються до всіляких божеств під впливом своїх спадкових потягів. Але не важливо, яке божество віруючий вибере для шанування. Дарований посланою мною вірою, він поклоняється цьому божеству і отримує від нього все, про що молить. Насправді даю тільки я.

За думкою Ісаєвої Н.В.: "Атман ж -за своєю природою своєю блаженство, оскільки досягнений він найвищою пристрастю". [36] Брагман виявляється у кожному суті як Атман: "Я Атман, який живе в душі кожної смертної істоти. Я є початок, саме життя і кінець всього."

Віруючі можуть досягти Брагмана багатьма методами, але найдієвіший з них – медитація. У сутрах Патанджалі-Йоги читаємо: "Форма шанування, що зводиться у спогляданні Брагмана, перевершує ритуалістичне поклоніння з матеріальними жертвопринесеннями." Йога – Союз з Богом. Одним із методів досягти Бога, або Брагмана, є йога, яка позначає союз з Богом. Хоча вона дуже

активно застосовується індусами для духовного становлення, насправді йога не має релігійного характеру, і люди різних віросповідань можуть використовувати її з користю для себе.

Є багато видів йоги: хатха-йога, бхакті-йога, мантра-йога, янтра-йога, раджа-йога і т.д. Раджа-йога вважається найвищою та вчить пізнання Бога через медитацію. Патанджалі, батько йоги, виділяє вісім етапів удосконалення: 1. Яма – утримання від злих справ.

2. Ніяма - дотримання охайності, благочестя, субординації, роздуми та посвячення себе Богу.

3. Асана – динамічна поза.

4. Пранаяма – нагляд за диханням.

5. Пратьяхара - правління свідомості всередину.

6. Дгарана – оволодіння.

7. Дг'яна – релаксація (споглядання).

8. Самадгі - осяяння.

Перші п'ять етапів пов'язані з моральною та психічною підготовленістю, а три останні стосуються становлення розуму.

Становлення розуму починається з зосередження, яке веде до релаксації, а медитація - до самовдосконалення. Свами Парамананда сказав: "Ключ до зосередження - прагнення притримати увагу на одному предметі... Коли розум урівноважений і добре зосереджений, стає зримим вище "я" людини. Це означає відчуття єдності з Богом. Вища форма релаксації - сконцентруватися на Абсолютній Реальності, на Незмінному."

Філософія йоги розрізняє розум (Чітта) та душу (Атман). Відповідно до Свами Будхананда: "Ум - це тонке тіло всередині величезного. Фізичне тіло - лише оболонка розуму... Вище розуму - Атман - істинне "я" людини. Тіло і розум матеріальні, Атман - чистий дух. Ум - це не Атман, але щось інше. "

В індуїзмі будь-яке матеріальне явище є ілюзорним. Значить, найвище завдання для індуса – очистити свій дух та звільнитися від ілюзій {майя}

Вузькість і мінливість, невластиві чистому Атману, невірні на нього накладаються. Коли людина придбає пізнання реальності, невідання зникає, і Брагман з'являється як єдина дійсність.

Незмінна, безмежна, повсюдна та трансцендентна дійсність, буття. Налічує основу матеріалу, енергії, часу, простору і всіх сутностей в Галактики.

«Незмінна дійсність серед і поза світом», яка «не може бути точно визначена». Брагман був викладений на санскриті як сат-чит-ананда (буття-свідомість-блаженство) і як найвища дійсність.

В упанішадах Брагман і атман — у центрі морального пошуку, викладається метафізична концепція тотожності Брагмана, як єдиної нескінченної сутності всього, і атмана, сутності особистісної. Осягнення тотожності Брагмана і атмана усвідомлюється як найвища мета, реалізація якої несе позбавлення перероджень і пов'язаних із нею мук.

Брагман — центральне визначення різних напрямів веданти, головне розбіжність між якими зумовлено розбіжності у розумінні співвідношення між атманом і Брагманом, і навіть філософської школи граматиків.

2.2. Тлумачення духовних практик та їх мети у веданті

Наслідуючи культуру упанішад, Шанкара підтверджує, що мокша (moksa), стан незалежності, від невідання уявляє собою тотожність Атмана і Брагмана. Така, і тільки така, завдання усіх людських старань. Спершу парадигма мокші викладалася згубно: як незалежність від дій, що прив'язують індивіда до світу явищ, - незалежність від страждання і тому подібне. Втім Шанкара, схоже, зрозумів, що негативне поняття "Свободи від" не може бути вищим завданням людини. З позитивного боку мокша - цей стан насолоди; це здійснення усіх наших здібностей. Це відкриття того, що ми таке і хто ми такі. Це досягнення нашої справжньої суті. Вірне пізнання допомагає індивідові позбавитися від неправдивого ототожнення Атмана з тим, що ним не є.

Таке пізнання, за переконанням Шанкари досягається за допомогою Джняна-Йоги (jnana - yoga), тобто йоги пізнання. Індійські мислителі зазвичай вважають, що окрім йоги знання дві інших йоги, а саме бхакти-йога (bhakti - yoga), тобто тобто йога шанування божеству, і карма-йога (karma - yoga), тобто йога дії, якщо вірно їх наслідувати, здатні привести до одного і того ж завдання, а саме до мокші. Втім Шанкара стверджує, що існує ієрархія цих помісей йоги, і, оскільки вища мета зводиться в пізнанні Брагмана, то Джняна-Йогу він вважає самою вищою. За його переконанням, шанування Богів, дотримання моральним нормам і покора усіх своїх діянь Богів, безперечно, корисні, але вони ще не ведуть до пізнання Брагмана, тобто до вищого завдання індивіда.

Дослідження текстів Веданти усуває невідання. Втім, перш ніж приступати до їх дослідження, необхідно належним чином підготувати розум. Шанкара визначає чотири приписи, потрібні учневі в цьому процесі : 1) треба навчитися розпізнавати між видимістю і дійсністю, між світом і Брагманом; 2) належить відректися від прагнення до задоволень і насолод, тобто залишити усі мирські бажання; 3) слід розвивати такі властивості, як відчуженість, терпіння і здатність до зосередження; 4) необхідно мати найсильніше прагнення досягти Мокші.

Коли розум підготовлений, учень приступає до дослідження текстів під керівництвом гуру, який досягнув Брагмана. Таке дослідження включає три етапи:

- 1) вислуховання напуття викладача,
- 2) усвідомлення цих настанов через висновки, поки усі сумніви не зникнуть і не явиться розумова переконаність в достовірності того, чому учить гуру, і
- 3) практики постійної релаксації.

Не слід тут недооцінювати значущості медитативної практики. Розумові переконання можуть змінитися: вони не постійні. Їх слід трансформувати так, щоб він стали частиною прямого сприйняття. Постійна медитація на такі великі речення упанішад, як "ти єси Брагман", призводить до усвідомлення того, що "я єсьмь Брагман". Таким чином учень приходять до прямого сприйняття Брагмана.

Шанкара упевнений, що пізнання Брагмана можливе в цьому житті і в цьому тілі. Цей стан іменується дживан-мукти (jīvan - mukti), тобто "звершення позбавлення за життя". У цьому стані індивіда вже не бреше його тіло, хоча воно і продовжує існувати. Таким чином, мокша - це не те, на що можна сподіватися тільки після смерті. Цей стан досконалості, досягнуте едесь, незалежність за життя. Після смерті такий індивід стає видеха-мукти (videha - mukti), тобто що "досяг безтілесного позбавлення"; цей стан безумовної свободи від циклу смертей і народжень, стан спокою, насолоди. Звершення Мокші - це зовсім не створення чогось нового : це лише пізнання того, що завжди було. Мокша - це розуміння того, що було забуто в тілесному існуванні. Це актуалізація усіх людських здібностей.

Мокша - це вища мета; звільнений індивід - ідеал суспільства, і його життя гідне наслідування. Досягнувши мокші, людина допомагає іншим досягти тієї ж мети і веде їх у вірному напрямі. Праця досить сумісна з мокшею; життя індивіда, що звільнився, зовсім не пасивне, як можна було б припустити. Поклоніння індивідуумам цілком узгоджується з вищим завданням, з мокшею.

Сам Шанкара наслідував цей еталон, і інші філософи-ведантисти йшли по тому ж шляху.

Деякі критики Адвайти тлумачать, що якщо Брагман - єдина дійсність, а світ ілюзорний, то при такому підході усі відмінності між істиною і брехнею втрачають всяке поняття. Вони стверджують, що моральності немає місця в Адвайті. Аналогічні інтерпретації ґрунтовані на змішуванні емпіричного і дійсного. Пошук істини цілком несе відповідальність за моральні наслідки своїх діянь; він підлягає етичній характеристиці. Тому, з емпіричної точки зору, поки не досягнуте найвище пізнання (тобто Мокша), відмінність між істиною і брехнею не лише не втрачає значення, але, навпаки, украй важливо. Не буде перебільшенням сказати, що Шанкара виділяє декілька рівнів духовності, відповідних різним рівням сприйняття обмежених особових душ. Благі діяння доводять ближче до Брагмана, а погані відводять від нього.

Мокша - позбавлення, припинення перевтілень - по Шанкарі, вірогідна тільки при опорі на Веди, в специфіки на їх фінальну частину - Упанішади. Суворо тлумачивши, Упанішади теж володіють до рівня абсолютної істини, але займають на цьому рівні особливе місце. Вони, говорячи про Брагмана, не дають пізнання в звичайному сенсі - знання про деякий об'єкт: Брагман - чистий суб'єкт і об'єктом чого б то не було, у тому числі об'єктом дискурсивного досягнення, бути не може. Зараховувавши Брагманові логічно несумісні характеристики і підтверджуючи його тотожність з Атманом - вищим Я людини - Упанішади руйнують звичайний стиль мислення, що крутиться в межах Майї, знищують і показують шлях до звільнення. Істина про те, що Брагман і Я - це одно і те ж, відкривається в поступовому знятті уявних обмежень з Я, усуненні неправдивих ототожнень Я з обмеженими явищами - тілом, розумом, особовою свідомістю. Розум також потрібний для правильного тлумачення Вед, але без опори на них він не може вивести з сансари. Після ознайомлення з Ведами і правильного їх тлумачення настає черга йогічної практики, завдяки якій людина безпосередньо досягає звільнення. Але йогічна інтуїція, не очолена на Ведах, згідно Шанкарі,

до мокші не веде. Методика усвідомлення своєї тотожності Брагманові - це джняна-йога. Інші види релігійної практики, у тому числі карма-йога і бхакти-йога, можуть бути етапами в духовному вдосконаленні. Більше того, що поклоняються Брагманові як Ішваре можуть після смерті піднятися до Хираньягарбхе - "світовому зародку", а у кінці кальпи присвоїти істинне пізнання і досягти остаточного звільнення. Але досягти позбавлення в цьому житті можуть тільки ті, хто вивчає Веди і практикує Джняна-Йогу.

Коли Брагман осягнутий, все з'являється результатом невідання, усі форми аналітичного міркування знецінюються, а розбіжності між обром і злом втрачають сенс. Брагман ніколи не є об'єктом досягнення : він просто є.

Веданта-сутра обчислює Брагман, а не Майю, як причину усього суцього (джанмадьясья-йатах, "Веданта-сутра" 1.1.2). Як може те, що не має імені, форми, якості і діяльності бути причиною того, що має ці атрибути? Nil posse creari de nilo: " ні з чого нічого не виникає". Веданта майвади ухиляється від питання про причину, стверджуючи, що світ, хоча і дійсний емпірично, кінець кінцем він є таким, що представляється.

Духовна методика вимагає прагнення до істини, проте вона проходить механіку духовної методики, не розмірковуючи про природу себе та загальнолюдських Істин.[78] Адвайта Веданта у школі моральної практики робить акцент на йогу йони потроху: самньяса (культивувати чесноти), шравана (слухати, досліджувати), манана (відображати) і дг'яна (нідідхьясана, оглядати).[84]

ВИСНОВКИ

- Осягнення безособового фактора Абсолютної Істини, Бога (Крішни або Вішну) - розуміння брахмаджеті, сьайво Його трансцендентного тіла. Осягнення Парамати. Цей аспект Абсолютної Істини відкривається йогам у процесі медитації на Абсолютну Істину, Брахман. У цьому процесі йог починає бачити різницю між собою (джевою, атмою) та Світовою душею, Богом у серці (Параматмою). Нарешті Брахман дізнається як Бгагаван. Це можливо в процесі бхакті-йоги. Йог з'ясує Брахман і Параматму (брахмаджйоті, трьох Вішну та Нараяну) і йде далі – він усвідомлює Нараяну експансією Баларами, а Балараму – експансією Крішни.

- Твердження про "замаскований буддизм" адвайти є ускладненням і огрубленням дійсного взаємовідношення обох навчань. Вже починаючи з Шанкари (що люто критикує буддизм в усіх його варіантах) шляху знову починають розходитися"[15]. На думку Сарвепалли Радхакришнана "не підлягає сумніву, що Шанкара розвиває усю свою систему з упанішад, а "Веданта-сутру" розробляє безвідносно до буддизму"[16]. Ф. М. Мюллер аналогічно заперечує вплив буддизму на Шанкару[17].

Брагман у вченні Шанкари головна справжня дійсність. Ніщо не розглядається іншим по відношенню до Брагмана і все, що існує і розглядається насправді їм. не-атмана, що є наслідком безпочаткового дії авідді. Остання зумовлює Майю та викликає страждання.

- Незмінна, безмежна, повсюдна та трансцендентна дійсність, буття. Налічує основу матеріалу, енергії, часу, простору і всіх сутностей в Галактики.

«Незмінна дійсність серед і поза світом», яка «не може бути точно визначена». Брахман був викладений на санскриті як сат-чит-ананда (буття-свідомість-блаженство) і як найвища дійсність.

В Упанішадах Брагман і атман — у центрі морального пошуку, викладається метафізична концепція тотожності Брагмана, як єдиної

нескінченної сутності всього, і атмана, сутності особистісної. Осягнення тотожності Брагмана і атмана усвідомлюється як найвища мета, реалізація якої несе позбавлення перероджень і пов'язаних із нею мук.

Брагман — центральне визначення різних напрямів веданти, головне розбіжність між якими зумовлено розбіжності у розумінні співвідношення між атманом і Брагманом, і навіть філософської школи граматиків.

- Духовна методика вимагає прагнення до істини, проте вона проходить механіку духовної методики, не розмірковуючи про природу себе та загальнолюдських Істин.[78] Адвайта Веданта у школі моральної практики робить акцент на йогу йони потроху: самньяса (культивувати чесноти), шравана (слухати, досліджувати), манана (відображати) і дг'яна (нідідхьясана, оглядати).[84]

Список використаної літератури

1. Гнатовська Г. Історії східних філософій: Вступ до індійської філософії. Навчальний посібник – К.: Фрако Пак, 2021. – 98 с.
2. Зильберман Д. Б. Адвайта-Веданте как опыт семантической деструкции языка//«Вопросы философии», № 5, 1972, - С.117-129.
3. Індійська філософія: посіб. для студ. вищ. навч. закл. / кол. авторів; за заг. ред. Т. П. Кононенко. – Харків: Фоліо, 2019. – 142с.
4. Исаева Н. В. Полемика Шанкары с неортодоксальными учениями в комментарии на «Брахма-сутры» // Вестник древней истории. - 1979. - Т. 4. - С. 126-152.
5. Исаева Н. В. Шанкара и неортодоксальные учения // Санскрит и древнеиндийская культура древней истории. - М., 1979. - Vol. 1. - P. 220-231.
6. Исаева Н. В. Полемика Шанкары с сарвашивадо // Рационалистическая традиция и современность. Индия. — М., 1988. – С.150-165.
7. Мезенцева О.В. Концепция «иллюзорности мира» Шанкары и неоведантизм // Рационалистическая традиция и современность. Индия. М., 1988. – 225-245 с.
8. Исаева Н. В. Шанкара и буддисты в «Комментарии на „Брахма-сутру“» // Буддизм: История и культура. М., 1989. – С. 44-58.
9. Исаева Н. В. Шанкара и индийская философия. - М.: Наука (ГРВЛ), 1991. - 200 с. 36.
- 10.Исаева Н. В. Учение Шанкары как взгляд и хвост (на материале комментария Шанкары к «Брахма-сутрам» Бадараяны I.I.12-19 // История философия № 7. М., 2000. - С. 39-69. 43
- 11.Шохин В.К. Брахманистская философия. Начальный и раннеклассический период. - М., 1994. – 355 с.

- 12.Шохин В. К. Шанкара и категориальная система вайшешиков («диалог» несовместимых онтологий) // Историко-философский ежегодник 2005. М., 2005. С. 386-405.
- 13.Monier-Williams M. A sanskrit-english dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate indo-european languages. — Oxford, 1899. — 1333 p.
- 14.Mula madhyamaka karika. (Online Tibetan and English version translated by Stephen Batchelo) <http://www.stephenbatchelor.org/index.php/en/verses-from-the-center>
- 15.Müller Max Six Systems of Indian Philosophy – New York: Longmans Green and co. London and Bombay, 1899. – 618 p.
- 16.Vedânta-vedânta-sutras With the Commentary by Sañkarâchârya" <http://holybooks.lichtenbergpress.netdna-cdn.com/wp-content/uploads/Vedanta-Sutras-With-the-Commentary-by-Sankaracharya.pdf?a20918>